

Adolf Szoltysek

Kompetencje nauczyciela w zakresie wychowania i profilaktyki

Nauczyciel i Szkoła 1-2 (42-43), 61-72

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Adolf SZOŁTYSEK

Kompetencje nauczyciela w zakresie wychowania i profilaktyki

Problemy edukacyjne szkoły związane są z wychowaniem i nauczaniem; wychowując – nauczamy, nauczając – wychowujemy. Nauczyciel naucza, ale i wychowuje. Nauczanie jest wyznaczone programami przedmiotowymi oraz podręcznikami dostosowanymi do programów. Nauczanie podpada pod standaryzację testowaną skalą ocen, natomiast wychowanie *de facto* jest poza standaryzacją, choć wystawia się ocenę z zachowania¹. Istota edukacji tkwi w jedności nauczania i wychowania; w pewnym sensie da się przyrównać ową jedność do monety: *verso* stanowi nauczanie, zaś *recto* – wychowanie. Celem nauczania jest opanowanie metod naukowych, umożliwiających rzetelne poznanie prawdy, natomiast celem wychowania jest ukonstytuowanie postawy moralno-etycznej, skłaniającej do kreacji czynów dobrych. Nauczyciel to ten, który naucza czy poucza tego, który nie wie lub nie umie. Czego naucza nauczyciel, który sam ma braki w przedmiocie nauczonym? Wychowawca to ten, który wychowuje tego, który wymaga wychowania. Czy wychowawca, który sam nie jest wychowany, może wychowywać wychowanków? W świetle prawa oświatowego, w praktyce szkolnej każdy nauczyciel jest wychowawcą. Zarazem nauczyciele coraz częściej odchodzą od funkcji wychowawczych, stając się tym samym wykładawcami przedmiotu². Nauczyciele do funkcji wychowawczych są coraz słabiej przygotowani zarówno na uczelniach, jak i ośrodkach doskonalących nauczycieli. Wraz ze wzrostem liczby uczelni maleją wymagania związane z trybem studiowania.

Zewnętrzne i wewnętrzne kompetencje nauczyciela

Kompetencje nauczyciela wyznaczają następujące składniki:

- 1) określone umiejętności zewnętrzne, gwarantowane:
 - a) kwalifikacjami, czyli dyplomem ukończenia odpowiednich studiów i zaświadczeniami ukończenia kursów doskonalących;
 - b) kompetencjami w zakresie nauczanego przedmiotu, potwierdzającymi kwalifikacje, w tym:

¹ Nauczyciele odczuwają zagubienie w związku z narastającą agresją w szkole. W niektórych szkołach, w obawie przed zachowaniami agresywnymi uczniów, wandalizmem, kradzieżami, zakłada się telewizyjny *monitoring*, stalowe kraty do gabinetu dyrektora i pokoju nauczycielskiego, szkolnych drzwi wejściowych, a nawet zakłada się stalowe kraty do okien na parterze szkoły.

² Zob. A. E. Szoltysek, *Diagnoza kryzysu kultury i edukacji*. [W:] *Dydaktyka literatury*, t. 25, Wyd. Nauk. Pol. Tow. Pedagog. w Poznaniu, Zielona Góra 2005, s. 59–78.

- kompetencjami rzeczowymi dotyczącymi wiedzy przedmiotowej i adekwatnych umiejętności;
 - kompetencjami dydaktycznymi dotyczącymi metodyki prowadzenia zajęć lekcyjnych z danego przedmiotu z uwzględnieniem wiedzy z zakresu psychologii rozwojowej (wątek metodyczny związany jest z dynamiką prowadzenia lekcji zgodnie z programem i scenariuszem danej lekcji; istota metodyki³ sprowadza się do rozszczępienia danej teorii na ciąg tematów lekcyjnych tak, by były uwzględnione możliwości percepcyjne uczniów ze względu na ich rozwój psychomotoryczny);
 - c) kompetencjami psychologicznymi: „Przez kompetencje psychologiczne nauczyciela rozumiem umiejętności inspirowania, motywowania uczniów do nauki, integrowania ich w zespół oraz umiejętności menadżerskie”⁴;
 - d) praktyczną znajomością PRAWA OŚWIATOWEGO⁵;
- 2) określona głębia filozoficznych predyspozycji moralnych i intelektualnych warunkowana:
- a) filozoficzną refleksją i wiedzą o moralności nakierowaną na podstawowe problemy człowieczej egzystencji; nauczyciel pozbawiony refleksji nie jest w stanie pojąć egzystencjalnych dylematów młodego człowieka;
 - b) prawym charakterem moralnym, postawą moralną, w której manifestują się wartości i normy moralne, głoszone i urzeczywistniane przez nauczyciela; nauczyciel, który pozbawiony jest zasad moralnych, a więc sam jest źle wychowany, nie może dobrze wychowywać młodego człowieka;
 - c) filozoficzną wiedzą z zakresu epistemologii, czyli znajomości źródeł i granic poznania oraz teorii prawdy; nauczyciel, który sam ma braki z zakresu podstawowych problemów epistemologicznych, nie jest w stanie zachęcić uczniów do zdobywania wiedzy;

³ Teoria nauczania wspiera się na wynikach badań psychologii rozwojowej oraz metodyce nauczania danego przedmiotu ze względu na teorie w nim zawarte. Metodyka prowadzenia zajęć edukacyjnych z danego przedmiotu jest to umiejętność rozszczępienia teorii naukowej w ciąg tematów lekcyjnych – koniecznie z uwzględnieniem wieku ucznia zgodnie z zaleceniami psychologii rozwojowej – tak, by po wysłuchaniu lekcji uczniowie mogli odtworzyć teorię, czyli przedmiot badań teorii oraz metodę badań teorii, poprzez rozumienie jej twierdzeń, ujętych w siatce pojęć.

⁴ H. Hammer, *Klucz do efektywności nauczania. Poradnik dla nauczycieli*, WEDA, Warszawa 1994, s. 36. Por. J. Mellibruda, *Ja – Ty – My. Psychologiczne możliwości ulepszania kontaktów międzyludzkich*, Warszawa 1986.

⁵ Nauczyciele i dyrektorzy mają problem z definicją tego prawa. PRAWO OŚWIATOWE jest to konstytucyjna regulacja odnosząca się do każdego obywatela RP w zakresie kształcenia się, gwarantująca powszechne, bezpłatne i obowiązkowe pobieranie nauk w szkole, gdzie dwie kluczowe ustawy: Ustawa o systemie oświaty i Karta Nauczyciela oraz rozporządzenia MEN i postanowienia kuratora, regulują system oświaty, w tym: (1) prawa i obowiązki uczniów, nauczycieli oraz rodziców; (2) samorządowe kompetencje, sposoby finansowania oraz sposoby awansów zawodowych nauczycieli; (3) organizację placówek oświatowych. PRAWO OŚWIATOWE zawiera następujące regulacje merytorycznie związane z oświatą: (a) Ustawa o systemie oświaty i Karta Nauczyciela, jednoznacznie przyporządkowane do Konstytucji RP; (b) rozporządzenia MEN, jednoznacznie przyporządkowane do określonych ustaw; (c) postanowienia, zalecenia, decyzje administracyjne kuratora, jednoznacznie przyporządkowane do określonych rozporządzeń MEN.

- d) kulturą logiczną; myślenie nauczyciela oraz sposób przekazywania wiedzy muszą być osadzone w określonej strukturze metodologicznej, czyli należy wskazać uczniom na:
- zasadę nadrzędności czy podrzędności stosowanych pojęć ze względu na ich treść oraz zakres;
 - zasadę formułowania sądu (sąd powstaje w wyniku wiązania odpowiednich pojęć; sąd nauczyciel uzewnętrznia w zdaniu twierdzącym);
 - zasadę formułowania rozumowania: rozumowanie oparte jest na przesłankach (czyli sądach), które umożliwiają sformułowanie wniosku, czyli konkluzji, mającej też status sądu;
 - kryterium rozłączności zdania jednostkowego od zdania ogólnego;
 - kryterium rozłączności wnioskowania dedukcyjnego – od ogółu do szczegółu, względem wnioskowania indukcyjnego – od szczegółów do ogółu (jeżeli nauczyciel ma niską kulturę logiczną, to nie jest w stanie wskazać uczniom na metody zdobywania wiedzy naukowej).

Kompetencje dotyczące określonych umiejętności (pkt 1.) współtworzą kompleks kompetencji zewnętrznych; te kompetencje dają się standaryzować, a tym samym podlegają intersubiektywnej ocenie. W ramach uzyskiwania kolejnych stopni awansu zawodowego przede wszystkim kompetencje zewnętrzne są analizowane i brane pod uwagę. Tych kompetencji nabywa się zarówno w czasie studiów czy kursów pedagogicznych, kursów czy konferencji doskonalących, jak i w ramach nauczycielskiej praktyki. Kompetencje nauczycieli w zakresie stosowania w szkole psychotechnik zakwalifikowaliśmy jako kompetencje zewnętrzne.

O wiele trudniejsze do uzyskania i sprawdzenia są filozoficzne kompetencje warunkujące głębię predyspozycji moralnych i intelektualnych (pkt 2.). Zarazem to właśnie owe filozoficzno-refleksyjne kompetencje gwarantują prawidłowy proces nauczania i wychowania w szkole, a tym samym stanowią gwarancję sukcesów edukacyjnych nauczyciela. W tym zakresie należy odnotować strukturalne błędy w edukacji szkolnej, gdyż filozoficzno-refleksyjne kompetencje nauczyciela są minimalne. Wynika to z faktu, iż pedagogika raczej odżegnuje się od filozofii, a tym samym od moralności i aksjologii jako immanentnych działów filozofii. Z powyższego wynika, że programy wychowania szkoła traktuje instrumentalnie; wszak są one zazwyczaj odarte z filozoficznej problematyki moralnej czy aksjologicznej.

Im bardziej nauczyciel jest świadomy swoich kompetencji zewnętrznych i wewnętrznych oraz określonych braków, tym mniej popełnia błędów. Kompetencje wewnętrzne muszą być spójne i niesprzeczne z kompetencjami zewnętrznymi.

Rozwiązywanie wszelkich problemów edukacyjnych⁶ należy zacząć od rozwiązywania problemów nauczyciela, w szczególności tych, które są warunkowane:

⁶ Niniejszy tekst stanowił podstawę prowadzenia seminarium pn. Rozwiązywanie problemów edukacyjnych dla wizytatorów Kuratorium Śląskiego w listopadzie 2007 roku.

- trudnościami nauczyciela związanymi z nieugruntowaną wiedzą naukową, a dotyczącą przedmiotu nauczania;
- niską kulturą logiczną nauczyciela;
- brakami w obrębie metodyki nauczania;
- nieprawidłowymi postawami nauczyciela w czasie zajęć w szkole i poza nią;
- trudnościami z rozwiązywaniem problemów wychowawczych uczniów.

Kompetencje nauczyciela względem uczniów

Nauczyciel ma do wypełnienia określone zadania i cele. Różnicowanie w powinnościach nauczyciela i wychowawcy służy efektywnemu wypełnianiu zawodu. Są powinności wewnętrzne i powinności zewnętrzne. Powinności zewnętrzne wynikają z prawa oświatowego. My skupimy się na powinnościach wewnętrznych, niedocenianych, zapomnianych, a może i niewygodnych.

Atrybutem zawodu nauczyciela jest służenie. Wychowawca ma być z dzieckiem, a nie obok dziecka. Nauczyciel ma być z uczniem, a nie obok ucznia. Świadomość powinności nie tylko ułatwia pracę, ale i daje satysfakcję z pracy. Braki w powinnościach powodują brak satysfakcji w pracy zawodowej. Nie pomoże naukowo-techniczne, nie komputery czy pracownie informatyczne, lecz osoba nauczyciela, urzeczywistniająca nauczanie i wychowanie, stanowi fundament szkoły: SZKOŁA NAUCZYCIELEM STOI. Właśnie dlatego, że nauczyciel wyznacza FUNDAMENT SZKOŁY, istotne jest, by zdawał sobie sprawę z tego, jakie atrybuty czy powinności wewnętrzne umożliwiają sukces dydaktyczny i wychowawczy. Jeżeli nauczyciel ma świadomość tych atrybutów i umiejętnie nimi się posługuje w pracy z uczniem, wtedy efekty pracy podnoszą jego motywację i dają siły do dalszej pracy. Nauczyciel, który nie jest świadomy tych atrybutów, jest narażony na „zawodowe wypalenie się”, a wtedy praca staje się dla niego udręką, zaś dla ucznia może być szkodliwa. Mając na uwadze dobro dziecka oraz podstawowe przesłanie szkoły: CZYN DOBRO I GŁOŚ PRAWDĘ!, do podstawowych kompetencji moralno-etycznych i intelektualnych nauczyciela da się zaliczyć:

- 1) Dbałość o jedność myśli, słowa i czynu, co m.in. gwarantuje jego autentyczność.
- 2) Konsekwentne postępowanie zgodne ze słowem, co m.in. wzbudza szacunek i daje poczucie bezpieczeństwa dziecku.
- 3) Stanowczość w głoszonym słowie i postępowaniu, co m.in. wzbudza respekt.
- 4) Odpowiedzialność za wypowiedziane słowo, co m.in. uwiarygodnia nauczyciela w oczach dziecka.
- 5) Poczucie sprawiedliwości, co skutkuje empatią sprawiedliwości dziecka.
- 6) Poczucie godności, co skutkuje empatią godności dziecka.
- 7) Poczucie wolności, co skutkuje empatią wolności dziecka.
- 8) Poczucie prawości, co skutkuje empatią prawości dziecka.
- 9) Panowanie nad swoimi emocjami w słowie i czynie, co m.in. wzbudza zaufanie dziecka i daje mu poczucie bezpieczeństwa.

- 10) Umiejętność obserwacji dziecka, co m.in. skutkuje sprawiedliwą oceną jego zachowań, daje nauczycielowi możliwość przewidywania zachowań dziecka, a tym samym staje się działaniem profilaktycznym.
- 11) Szacunek dla dziecka, co wyzwala u ucznia szacunek do nauczyciela i innych osób.
- 12) Cierpliwość w stosunku do ucznia, co skutkuje jego otwarciem się, podjęciem przez nie trudu uczenia się czy współdziałania w wychowaniu.
- 13) Stała świadomość swoich oddziaływań na psychikę dziecka, co powinno skutkować odpowiedzialnością za formowanie jego charakteru.
- 14) Stała aktywność poznawcza do permanentnego zgłębiania wiedzy psychologicznej, pedagogicznej, przedmiotowej, co skutkuje doskonaleniem swego warsztatu, pozwala pogłębiać refleksję nad nauczaniem i wychowaniem.
- 15) Identyfikacja własnej wiedzy z wiedzą przekazaną uczniom, co uwiarygodnia nauczyciela w oczach ucznia.
- 16) Aktywność kreatywna, wyzwalająca spontaniczną aktywność kreatywną dziecka.
- 17) Powstrzymanie się od bezrefleksyjnego osądzania ucznia i jego rodziców, co otwiera ucznia i jego rodziców na współpracę oraz wzmacnia autorytet nauczyciela.
- 18) Akceptacja dziecka takim, jakim jest, co gwarantuje mu poczucie bezpieczeństwa i pomaga w pełni wykazać się swoimi możliwościami.
- 19) Wewnętrzny spokój, który skutkuje wyciszeniem wewnętrznym dziecka, pomaga mu uporządkować swoje doznania i potrzeby.
- 20) Ład moralny, warunkowany porządkiem wartości i norm, ułatwiający formowanie ładu moralnego dziecka.
- 21) Kultura osobista, która skutkuje formowaniem kultury osobistej dziecka.
- 22) Bycie wzorem do naśladowania we wszystkich działaniach (w czasie lekcji czy przerwy, na wycieczce czy w tramwaju itp.).
- 23) Miłość do dzieci, która skutkuje troską o ich dobro, zarówno w nauczaniu, jak i wychowaniu.

Dziecko ma naturalną potrzebę wzorca pozytywnego. Z natury pierwszymi wzorcami powinni być rodzice. Jeżeli rodzice z różnych względów nie potrafią sprostać temu wymogowi, wtedy dziecko szuka wzorca poza domem, czyli albo w szkole, albo na ulicy czy w mass mediach. Nauczyciel z racji swoich elementarnych powinności może nawet zastąpić w tym rodziców. W takim przypadku jest duża szansa na współpracę z dzieckiem w zakresie jego wychowania i kształcenia.

Zarazem wychowawca oraz nauczyciel powinien mieć na uwadze fakt, że siła wypowiedzianego słowa tkwi nie w tym, co wypowiada, lecz w tym, co jest w nim domyślnego. Szczególnie wychowawca powinien wiedzieć, że słowo, które powiedział wszystko, co wypowiedzieć chciało, jest słowem mało mówiącym (powierzchnowym). Sztuka użycia danego słowa na tym polega, aby pozwolić odczuć – poza rzeczą wypowiedzianą – głębię niewypowiedzianą, której tylko nieznaczną częścią, ale też kryjącą w sobie ogarniającą ją całość, jest treść wypowiedziana.

Nie wszystko można wychować u wychowanka. Nie da się ucznia wszystkiego nauczyć. Nie da się nauczyć mądrości, choć da się wychowywać w mądrości. Mądrość jest nabywana w ramach doświadczenia duchowego. Nauczanie przede wszystkim nastawione jest na prawdę (teoretyczną lub praktyczną), zaś wychowanie personalne przede wszystkim koncentruje się na naturalnym wydobyciu i uświadamianiu człowieczeństwa (poprzez prawa naturalne) oraz osobowości (poprzez władze i im przyporządkowane aktywności) oraz prawa naturalnego (poprzez moralną władzę sądenia).

Moc efektów wychowawczych tkwi nie w tym, co zostało wydobyte na jaw, lecz w tym, czy na jaw zostały wydobyte te intuicje, które na tyle zdynamizują aktywność duchową osoby – wychowanka, by mógł już samodzielnie penetrować zakamarki swojej duszy. Zarazem nauczyciel musi być świadomy tego, które jego działania mają wpływ na wychowanie personalne ucznia, a które na jego wychowanie społeczne czy obywatelskie.

Problemy wychowawcze generowane przez nauczyciela

Oto wykaz wybranych, nieprawidłowych postaw nauczyciela, które mogą być przyczyną niepożądanych zachowań ucznia:

NECIERPLIWOŚĆ – WYBUCHOWOŚĆ – IRYTACJA – NIEOPANOWANIE

Przejawy. Niecierpliwość, wybuchowość, irytacja, nieopanowanie przejawiają się w: podnoszeniu głosu, manifestowaniu zniecierpliwienia gestami, przerywaniu wypowiedzi ucznia czy reagowaniu krzykiem, wydawaniu rozkazujących poleceń lub gwałtownym poruszaniu się po klasie.

Mogą one być spowodowane: temperamentem nauczyciela, jego niedyspozycją fizyczną, kłopotami rodzinnymi, brakiem powściągliwości, nadpobudliwością psychoruchową i emocjonalną, małą odpornością na stres, brakiem powołania do pracy z dzieckiem.

Konsekwencje. Powyższe zachowania nauczyciela mogą być przyczyną następujących zachowań dziecka: lęków przed nauczycielem i szkołą, zahamowania psychoruchowego, nadpobudliwości psychoruchowej (w tym tików, mroczenia, jąkania), niechęci do nauki, ucieczek z lekcji, ze szkoły, kłamstw, wyzywania się na słabszych, powielaniu zachowań nauczyciela.

Profilaktyka. Profilaktyką w tym przypadku będzie: refleksja nauczyciela nad własnymi słabościami, zmiana postawy nauczyciela, leczenie się nauczyciela, zmiana zawodu.

NEKONSEKWENCJA W SŁOWIE I CZYNIE

Przejawy. Niekonsekwencja w słowie i czynie przejawia się w: braku kontroli wypełnienia poleceń i ich oceny, niewypełnianiu zapowiedzianych kar i nagród, zapominaniu sprawdzania prac domowych, nieprzynoszeniu poprawionych klasówek, na które uczniowie czekają, niewywiązywaniu się z obietnic, nieadekwatnych do winy czy zasługi – kary czy nagrody, obniżaniu wymagań dla podniesienia średniej, zapominaniu o wcześniej wydanych poleceniach czy zakazach, niesprawiedliwych wymaganiach, w zależności od pozycji ucznia w klasie.

Może ona być spowodowana: roztargnieniem nauczyciela, kompleksami, brakiem odpowiedzialności, uleganiem emocjom, uprzedzeniami.

Konsekwencje. Powyższe zachowania nauczyciela mogą wywołać następujące zachowania dziecka: zachwiania wiary w wiarygodność dorosłych, poczucie krzywdy, bunt, kłamstwa, lawirowanie.

Profilaktyka. Profilaktyką w tym przypadku będzie: refleksja nauczyciela nad własnymi słabościami, zmiana postawy nauczyciela.

NIESPRAWIEDLIWOŚĆ W OSĄDZANIU LUB OCENIANIU UCZNIĄ

Przejawy. niesprawiedliwość w osądzaniu czy ocenianiu ucznia przejawia się w: pochopności w osądzaniu, przypisywaniu dziecku złej woli, zakładaniu z góry o czyjejs winie czy zasłudze, mechanicznej ocenie czynu bez wgłębiania się w intencję jego popelnienia, stronniczości, kierowaniu się sympatią czy antypatią w stosunku do dziecka, kierowaniu się w ocenie dziecka społeczną pozycją rodziców.

Może ona być spowodowana: brakiem otwartości na dziecko, apodyktycznym traktowaniem, brakiem cierpliwości, aby wysłuchać dziecko do końca, nierównoważeniem emocjonalnym.

Konsekwencje. Powyższe zachowania nauczyciela mogą wywołać następujące zachowania dziecka: bunt, przekorę, krnąbrność, poczucie krzywdy, zahamowania, poczucie bezradności, rezygnację z wysiłku, bo i tak nie będzie zauważony, utratę wiary w sprawiedliwość dorosłych i w ich autorytet, kłamstwa dla uzyskania aprobaty, depresje, próby samobójcze, ucieczki w używki.

Profilaktyka. Profilaktyką w tym przypadku będzie: refleksja nauczyciela nad własnymi słabościami, zmiana postępowania nauczyciela, zmiana zawodu.

BRAK POWŚCIĄGLIWOŚCI W WYRAŻANIU SIĘ O WADACH DZIECKA

Przejawy. Brak powściągliwości w wyrażaniu się o wadach ucznia przejawia się w: publicznym wyjawianiu wad i błędów ucznia, ośmieszaniu, „dobrotliwym” nazywaniu dziecka poniżającym określeniem, głośnym, poniżającym zwracaniu uwagi uczniowi, aroganckim zachowaniu, wybuchowości, omawianiu wad i słabości dziecka z innymi osobami w jego obecności.

Brak powściągliwości w wyrażaniu się o wadach ucznia może być spowodowany: brakiem kultury osobistej nauczyciela, lekceważeniem uczniów, brakiem wiedzy psychologicznej i pedagogicznej, brakiem powołania do pracy nauczyciela.

Konsekwencje. Powyższe zachowania nauczyciela mogą wywołać następujące zachowania dziecka: wyzwolenie agresji słownej, wulgaryzmów, niegrzecznej odpowiedzi, lekceważenie nauczyciela jako obronę przed poniżaniem, wyzwalamie przekory, popisywanie się przed rówieśnikami jako „odgrywanie się” za poniżające uwagi, obniżenie jego samooceny, zahamowania aktywności dziecka w pracy nad poprawą zachowania.

Profilaktyka. Profilaktyką w tym przypadku będzie: refleksja nauczyciela nad własnymi słabościami, zmiana postawy nauczyciela, zmiana zawodu.

„LUZACKI” STYL BYCIA

Przejawy. Luzacki styl bycia nauczyciela przejawia się w: przechodzeniu „na ty” z uczniami, nieprzestrzeganiu kultury bycia w czasie zajęć, pozwalaniu sobie na krytyczne uwagi o innych nauczycielach i akceptowanie ich, zabieganiu o względy uczniów przez tolerowanie nieodpowiednich zachowań, niechlujstwo językowe oraz przejmowanie slangów uczniowskich, brak powściągliwości w mowie, prowokujące gesty, ubiór, zachowanie.

Luzacki styl bycia nauczyciela może być spowodowany: niedojrzałością psychiczną nauczyciela, niską samoocena, zabieganiem o „ślepa miłość” wychowanków, brakiem kultury osobistej, brakiem klarownych wartości, brakiem odpowiedzialności, lękiem przed uczniami, niezrozumieniem swojej roli jako nauczyciela; uczniowie mają dorastać do nauczyciela, a nie nauczyciel ma powiełać zachowania uczniów.

Konsekwencje. Powyższe zachowania nauczyciela mogą wywołać następujące zachowania dziecka: przejmowanie postawy „kumplowskiej” z nauczycielem, luzowanie się z poczucia obowiązku, pracy i nauki, poczucie bezkarności, naśladowanie negatywnych zachowań nauczyciela jako wzoru dla mało krytycznego ucznia, uwolnienie się ucznia od pracy nad doskonaleniem zachowań i postaw, wyzwalanie u ucznia postawy obłudy, zakłamania, fałszu, pozbawianie ucznia autorytetu nauczyciela, wytwarzanie się postawy lekceważącej wychowawców, nauczycieli, rodziców, wyrobienie bylejakości w postawie uczniów, w ich sposobie wyrażania się czy zachowaniu wobec dorosłych.

Profilaktyka. Profilaktyką w tym przypadku będzie: refleksja nauczyciela nad własnymi słabościami, natychmiastowa zmiana postawy, zmiana zawodu.

Niska kultura osobista nauczyciela jest kopiowana przez uczniów; nauczyciel dla ucznia jest wzorcem pozytywnym lub negatywnym. Relatywizm wartości i norm nauczyciela, ujawniany w postawach, czynach i wypowiedziach, jest kopiowany przez uczniów. Brak szacunku dla uczniów może wyzwalać postawy agresywne uczniów lub brak szacunku dla nauczyciela.

Dyrektor szkoły powinien mieć rozeznanie w zakresie problemów edukacyjnych, generowanych nieprawidłowymi postawami nauczyciela w czasie zajęć w szkole i poza nią. Oto przykładowa lista działań dyrektora, która może stanowić podstawę zidentyfikowania nieprawidłowych postaw nauczyciela:

- Częste hospitacje (szczególnie młodych) nauczycieli, nakierowane na wskazanie nieprawidłowych postaw nauczyciela w czasie zajęć.
- Dokładna i wielowątkowa analiza wszelkich sygnałów od strony uczniów i rodziców, dotyczących nieprawidłowych postaw nauczyciela w czasie zajęć.
- Dokładna i wielowątkowa analiza wszelkich sygnałów od strony nauczycieli, sygnalizujących nieprawidłowe zachowania określonego nauczyciela.
- Reagowanie na niski poziom kultury osobistej nauczyciela względem nauczycieli, rodziców i uczniów.
- Dbanie o porządek w pokoju nauczycielskim, stanowiącym swoistą wizytówkę szkoły.
- Dbanie o efektywne i efektowne wykorzystanie czasu posiedzeń rady pedagogicznej.

Kompetencje nauczyciela w zakresie profilaktyki

Istotą wychowania w zdrowej rodzinie jest wychowanie moralne, osadzone w miłości rodzicielskiej i nakierowane na miłość. Istotą wychowania szkolnego jest socjalizacja postaw i działań wychowawczych ze względu na kulturowo-społeczne obyczaje i zwyczaje, ujęte w etycznych normach nakazujących i zakazujących.

Mądre wychowanie jest już rzetelną profilaktyką, eliminującą wiele przyczyn późniejszych patologii w życiu człowieka i społeczeństwa, w tym różnego rodzaju uzależnień. Profilaktyka proponowana w ustawach i programach okołoustawowych jest nieproporcjonalnie droższa od rzetelnie realizowanego wychowania w domu rodzinnym i szkole. Im więcej w działaniach wychowawczych jest personalnego wychowania moralnego, preferującego formowanie prawego charakteru osoby moralnej, tym mniej dana osoba wymaga zabiegów profilaktycznych⁷.

Coraz częściej szkoła działa w środowisku trudnym, a nawet patologicznym. W takich środowiskach szkolnych proces wychowania przeplata się z resocjalizacją. By sensownie mówić o profilaktyce szkolnej, należy określić, czym jest STANDARDOWA NORMA ZACHOWAŃ lub co jest STANDARDOWĄ NORMĄ ZACHOWAŃ. Profilaktyka⁸ nie jest tym samym, co wychowanie, choć stanowi jej integralny składnik.

Mówiąc o profilaktyce szkolnej, trzeba wiedzieć, czemu należy zapobiegać. Nauczyciel powinien mieć rozeznanie, jakie zachowania ucznia mieszczą się w granicach zachowań pożądanых czy akceptowanych, a które z nich są już poza tymi granicami i grożą nieprawidłowościami w dalszym rozwoju psychofizycznym i duchowym ucznia. Z tej racji grono pedagogiczne powinno zapoznać się z listą niepożądanych zachowań ucznia, które są sygnałem jego określonych trudności. Notatki o zaobserwowanych zachowaniach nauczyciel sporządza dla swoich potrzeb. Z istoty czymś innym są zaobserwowane zachowania, a czymś innym – próba sformułowania ich przyczyny. Nietrafne zdiagnozowanie może stać się przyczyną pogłębienia trudności lub pojawienia się nowej trudności. Zazwyczaj daną trudność nauczyciel sygnalizuje wychowawcy, a ten – pedagogowi lub psychologowi.

Można przyjąć następującą sekwencję działań, mieszczących się w kompetencjach nauczyciela związanych ze szkolnym programem profilaktyki:

- 1) Zapoznanie się przez grono pedagogiczne z listą niepożądanych zachowań ucznia oraz listą ewentualnych przyczyn, mogących wywołać te zachowania.
- 2) Prowadzenie przez nauczycieli bieżących notatek o niepożądanych zachowaniach ucznia, zaobserwowanych podczas zajęć lekcyjnych i poza nimi.
- 3) Dokonanie analizy zebranych obserwacji o powtarzających się z dużą częstotliwością lub dużym nasileniem niepożądanych zachowań określonego ucznia z udziałem jego rodziców, wychowawcy, pedagoga i higienistki szkol-

⁷ Zob. A. E. Szoltysek, *Filozofia pedagogiki. Podstawy edukacji: teoria – metodyka – praktyka*, Wyd. „ESSE”, Katowice 2003, s. 527.

⁸ Słowo *profilaktyczny* znaczy tyle, co wyrażenie ‘zabezpieczający przed czymś lub zapobiegający czemuś’.

nej w celu podjęcia próby ustalenia przyczyn tych zachowań i sposobów ich wyeliminowania.

4) W przypadku braku wystarczających danych, pozwalających na ustalenie przyczyn niepożądanych zachowań ucznia, po uzyskaniu zgody jego rodziców, należy skierować go na dodatkowe badania, np. lekarskie, psychologiczne, pedagogiczne, w celu ustalenia przyczyn jego trudności i uzyskania wskazań do ich usuwania.

Dokonując ogólnego podziału przyczyn nieprawidłowych zachowań dziecka, można wskazać na przyczyny w sferze psychosomatycznej oraz przyczyny w sferze psychospołecznej dziecka. Odrębną grupę przyczyn stanowią błędy popełnione przez rodziców lub nauczycieli, wywołujące niepożądane zachowania dziecka.

Wysoka ranga problematyki wychowania moralno-etycznego w szkole sprzyja formowaniu charakteru osoby moralnej w domu rodzinnym i w szkole, zaś samo formowanie należy traktować jako właściwą profilaktykę. A oto przykładowe działania profilaktyczne nauczyciela leżące w jego kompetencjach:

1) Obserwacja dziecka, rozmowy z nim w celu poznania jego charakteru, słabości, trudności, pozytywnych cech, którymi mogłoby się pochwalić przed innymi, szczególnie kiedy nauka sprawia mu trudności. Zapoznanie się również z jego sytuacją rodzinną i zdrowotną. Mając tę wiedzę oraz wiedzę o tym, co może wywołać agresję, można nie dopuścić do wielu sytuacji, w których dziecko zareagowałoby agresją.

2) Zwracanie się do dziecka zawsze po imieniu. Zaspakaja to jego potrzebę znaczenia, bycia ważnym dla nauczyciela, wyróżnionym z bezosobowego tłumu. Łatwiej być niedobrym i nieposłusznym wobec kogoś, kto jest nieznany. Często uczniowie wobec własnego wychowawcy są w porządku, ale wobec innego nauczyciela, szczególnie wobec tego, z którym nie mają zajęć, bywają niegrzeczni. Osobisty kontakt i więź indywidualna z nauczycielem stanowi pewien hamulec wewnętrzny u dziecka, pomagający mu okiełznać niewłaściwe reakcje. Osobista więź zobowiązuje, a uczeń łatwiej sobie może wyobrazić zranienie nauczyciela słowem lub zachowaniem. Osobista więź tępi lub eliminuje wrogość.

3) W każdej sytuacji bycie z dzieckiem, dla niego, a nie – obok niego. Bycie z dzieckiem jest wyrazem szacunku dla niego (nauczyciel całym sobą jest skierowany na ucznia), zaś bycie obok niego jest wyrazem lekceważenia. Szczególnie w sytuacjach pozalekcyjnych, kiedy swobodnie można rozmawiać z dzieckiem o sprawach pozalekcyjnych. Wtedy ten, który słabo odpowiada na lekcji, może mieć dużo do powiedzenia na inne tematy; potrzebuje tylko wysłuchania.

4) Niewartościowanie osoby dziecka, lecz tylko jego zachowania (nie mówić dziecku: „ty jesteś niedobry”, a mówić: „to zrobiłeś źle”). Należy oceniać czyn, czynność dziecka, a nie dziecko. Czyn dziecko może poprawić, lecz siebie nie da się poprawić. Tym samym traci motywację do poprawy zachowania.

5) Nierelacjonowanie innym o złych zachowaniach dziecka w jego obecności. W jego obecności mówić tylko o pozytywach u dziecka.

- 6) Kierowanie uwag osobiście do dziecka. Unikać należy karcenia publicznie, bo taka reakcja zazwyczaj obraca się przeciwko nauczycielowi. Aby oczekiwać szacunku od dziecka, konieczne jest okazywanie mu szacunku.
- 7) Analizowanie zachowania ucznia z nim samym w indywidualnym kontakcie, kiedy uczeń jest wyciszony, w sytuacji pozytywnych doznań, np. rozmowa w czasie interesujących go zajęć, w świetlicy, po lekcji itp. (a na pewno nie wtedy, gdy dziecko jest wzburzone).
- 8) W miarę możliwości nierobienie rwetesu wokół określonego nagannego zachowania, bo to wyzwała dodatkowe reakcje negatywne, gdyż uczniowie ci mają zaniżony próg wrażliwości. Nie powtarzać tych samych uwag, reakcji, które nie skutkują. Modyfikować swoje reakcje, mając na uwadze to, żeby nie podnosić spirali złości, agresji przez urażenie godności dziecka epitetami, krzykiem.

Im mniej wychowania personalnego w rodzinie, tym więcej profilaktyki w szkole. Im więcej jest wychowania personalnego, preferującego formowanie prawego charakteru osoby moralnej w rodzinie, tym mniej dana osoba wymaga zabiegów profilaktycznych w szkole. Profilaktyka edukacyjna jest to ogół zróżnicowanych działań zapobiegawczych, nakierowanych na uchwycenie różnorodnych trudności młodego człowieka, mogących stać się przyczyną jego zaburzeń w rozwoju umysłowo-duchowym oraz psychomotorycznym, i podjęcie stosownych środków zaradczych dla ich usunięcia. Sensowna problematyzacja działań profilaktycznych w szkole odwołuje się do normy zachowań oraz odchyleń od normy. Istota działań profilaktycznych sprowadza się do uchwycenia zachowań uczniów mających tendencję do odchodzenia od zachowań mieszczących się w normie. Konieczna jest standaryzacja wychowania społecznego w szkole, aby profilaktyka mogła bazować na normie jako pojęciu granicznym, zabezpieczającym przed czymś lub zapobiegającym czemuś. Nauczyciel musi mieć rozeznanie, co jeszcze należy do normy, a co już do niej nie należy.

Graniczny wskaźnik zachowań jest to postawa lub czyn ucznia, mieszczące się w dopuszczalnych granicach wartości i norm, z tendencją do ich przekraczania, powodującego zaburzenia w myśleniu, czynach czy postawie.

Warto dodać, że w obrębie szkoły zasadna jest tylko ta diagnoza, która bazuje na standaryzacji. Czy wychowanie podlega standaryzacji? W czym tkwią kryteria standaryzacji? Czy jest możliwe, by pedagogika mogła od medycyny przejąć standardy diagnostyki? Czy, analogicznie do diagnostyki medycznej⁹, jest możliwe wypracowanie diagnostyki wychowawczej? Czy jest możliwa jakakolwiek standaryzacja profilaktyki w szkole, skoro szkoła nie bazuje na żadnej konkretnej koncepcji wychowania, żadnej konkretnej koncepcji człowieka, żadnej konkretnej koncepcji aksjologicznej, moralno-etycznej? Dopiero standaryzacja zachowań akceptowalnych i nieakceptowalnych realnie umożliwi diagnostykę szkolną.

⁹ Wedle Janusza Korczaka: „Jeśli pedagogika zechce iść drogą uitorowaną przez medycynę, musi wypracować diagnostykę wychowawczą, opartą na rozumieniu objawów. Czym gorączka, kaszel wymioty dla lekarza, tym uśmiech, łza, rumieniec dla wychowawcy” (J. Korczak, *Momenty wychowawcze*, Warszawa 1919, s. 3).

Kuratorium powinno zająć się standaryzacją zachowań uczniów w szkole, czego efektem powinny być dwie listy: (1) lista pożądanych zachowań ucznia, (2) lista niepożądanych zachowań ucznia. Standaryzacja przede wszystkim umożliwi sensowną odpowiedź na cztery pytania: (1) Co jest przedmiotem wychowania? (2) Co jest przedmiotem profilaktyki? (3) Jakie czyny generują kaskadę czynów nienaganych? (4) Jakie czyny generują kaskadę czynów naganych? By działania profilaktyczne w szkole nie były przypadkowe, grono pedagogiczne powinno dysponować listą pożądanych zachowań i listą niepożądanych zachowań uczniów.

Bibliografia

- Hammer H., *Klucz do efektywności nauczania. Poradnik dla nauczycieli*, WE-DA, Warszawa 1994.
- Mellibruda J., *Ja – Ty – My. Psychologiczne możliwości ulepszania kontaktów międzyludzkich*, Warszawa 1986.
- Szołtysek A. E., *Diagnoza kryzysu kultury i edukacji*. [W:] *Dydaktyka literatury*, t. 25, Wyd. Nauk. Pol. Tow. Pedagog. w Poznaniu, Zielona Góra 2005.
- Szołtysek A. E., *Filozofia pedagogiki. Podstawy edukacji: teoria – metodyka – praktyka*, Wyd. „ESSE”, Katowice 2003.

Summary

Competences of a teacher in the area of education and prevention

The author divides competences into external, internal, pupil-related and preventive. The article constitutes the basis for the seminar „Rozwiązywanie problemów edukacyjnych dla wizytatorów Kuratorium Śląskiego”. (“Solving Educational Problems for the Silesian Education Office Inspectors”) in 2007.